

Anarhistička biblioteka

Anti-Copyright

Milorad Popović i grupa *Novo vreme* 1904-1905.

Počeci sindikalizma u Srbiji

Relja Knežević

Relja Knežević
Milorad Popović i grupa *Novo vreme* 1904-1905.
Počeci sindikalizma u Srbiji
2018.

anarhisticka-biblioteka.net

2018.

Protić, Miodrag (1956): „Dimitrije Tucović i anarhosindikalisti u Srpskom radničkom pokretu“, *Književnost* 11 (2):137–153

Roker, Rudolf (2006): *Anarhizam i anarhosindikalizam*, Beograd: Zluradi Paradi

Schmit, Michael; Van der Walt, Lucien (2009): *Black Flame: The Revolutionary Class Politics of Anarchism and Socialism*, Oakland: AK Press

Sekelj, Laslo (1987): *O anarhizmu*, Beograd: IIC SSO Srbije

Subotić, Milan (1988): „Anarhosindikalizam u Srbiji“, *Pitanja* 18 (3-4): 48–57

Tucović, Dimitrije (1974): *Prepiska*, Titovo Užice: Dimitrije Tucović

Tucović, Dimitrije (1949): *Izabrani spisi, knjiga I*, Beograd: Prosveta

Vinaver, Vuk (1964): „Sindikalno-štrajkački pokret u Srbiji (1903-1910)“, *Istorija 20. veka* 6: 5–68

Vukomanović, Mladen (1979): *Sindikalni pokret u Srbiji 1903-1914*, Beograd: Zapis

Sadržaj

Aktivnosti Milorada Popovića pre povratka u Srbiju	5
Grupa oko lista <i>Svest</i>	9
Grupa <i>Novo vreme</i> i sukob sa ortodoksnim marksistima	15
Zaključak	25

- Bogdanović, Mira (1989), *Srpski radnički pokret 1903-1914: naličje legende*, Zagreb: Globus
- Cicvarić, Krsta (1910): *Demokratija i socijalizam*, Beograd: Izdanje piščevo
- Dimitrijević, Sergije (1978): *Radovan Dragović*, Beograd: Radnička štampa
- Dimitrijević, Sergije (1982): *Socijalistički radnički pokret u Srbiji 1870-1918*, Beograd: Nolit
- Dubovac, Jovan (1964): "Pokret tipografskih radnika u Srbiji 1903-1914", *Istorijski glasnik* 17 (1): 3–50
- Hasanagić, Edib (prir.) (1958): *Sindikalni pokret u Srbiji (1903-1919)*, Beograd: Rad
- Ili, Džef (2007): *Kovanje demokratije – Istorija levice u Evropi, 1850-2000*, Beograd: Fabrika knjiga
- Ješić, Rafajlo (1969): "Ideološko-političke struje u radničkom pokretu Srbije 1903-1914", *Tokovi revolucije* 3: 3–151
- Kesić, Stojan (1976): *Odnosi između radničkih pokreta u jugoslovenskim zemljama do 1914. godine*, Beograd: Narodna knjiga
- Kaclerović, Triša (1949): *Dimitrije Tucović – kao borac za jedinstvo radničkog pokreta u Srbiji*, u: Tucović, Dimitrije; *Izabrani spisi, knjiga I*, Beograd: Prosveta
- Knežević, Relja (2014): "Direktaši: revolucionarno-sindikalistička struja unutar Srpske socijaldemokratske partije 1906-1912", *Tokovi istorije* 22 (2): 55–82
- Kolakowski, Leszek (1978): *Main Currents of Marxism, Vol II*, Oxford: Clarendon Press
- Lebl, Arpad (1958): „Veze Milorada Popovića i Sabo Ervina“, *Zbornik za društvene nauke* 4 (20): 78–86
- Lebl, Arpad (1961): „Prilog pitanju veza Vojvodine i socijalističke partijske opozicije 1908-1913“, *Zbornik za društvene nauke* 7 (30): 92–120
- Popović, Milorad (1966): „Neka se čuje i druga strana!“, u: Hasanagić, Edib (prir.), *Srpska socijaldemokratska partija – građa*, Beograd: Nolit, str. 333–340

Delovanje Milorada Popovića u grupi *Novo vreme* bio je pokušaj stvaranja izvesnog hibrida tadašnje socijaldemokratije u njenom ortodoksno marksističkom ruhu Druge internacionale, sa jedne strane i revolucionarno-sindikalističkih ideja sa druge. Nešto kasnije, 1906. godine javlja se u okviru SSDP novi pokušaj razvoja revolucionarno sindikalističkih ideja i praksi. Nosioци ovog novog trenda bili su prozvani *direktašima* zbog svog zalaganja za direktnu akciju, a sindikalističke ideje su zastupali na mnogo eksplicitniji način od *novovremaca*. Iako su i oni odabrali da deluju u okviru SSDP, u mnogo većoj meri od *novovremaca* su odbacili socijaldemokratsku politiku, ipak nastojeći da, iz pragmatičnih razloga, koriste njenu organizaciju. (Knežević, 2014)

Pojava Milorada Popovića i grupe *Novo vreme* nije značajna samo zato što je to prva formulacija sindikalističkih pozicija u socijalističkom i radničkom pokretu Srbije, već i zbog karaktera borbe ortodoksnih, to jest, autoritarnih marksista sa *novovremcima*. Indikativno je da se ortodoksni marksisti tada u borbi protiv novovremaca pozivaju i na Lenjinove stavove, po prvi put u socijalističkom pokretu Srbije. Pored zalaganja za centralizovan pokret u kom se o svim praktičnim i doktrinarnim pitanjima diktira iz centra, za potpunu dominaciju partije nad radničkim pokretom, ortodoksni marksisti su pokazali i sklonosti ka nipodaštavanju sposobnosti proletarijata da se samostalno organizuje bez konstantnog nametanja „ispravnih“ stavova i taktika od strane vođstva partije. Iako je ovaj sukob trajao samo nekoliko meseci, on je značajan i zbog toga što je ovo bio prvi ozbiljan pokušaj da se ugrozi pozicija ortodoksnog marksizma u domaćem socijalističkom pokretu.

Literatura

Bakunjin, Mihail (1979): *Država i sloboda*, Zagreb: Globus
Bikar, Fedora (1963): „Uloga Ervina Szaboa u radničkom pokretu Mađara i nemađarskih naroda Ugarske od 1900. do 1918“, *Zbornik JAZU*, knj.5: 223–346

Aktivnosti Milorada Popovića pre povratka u Srbiju

O ranim aktivnostima Milorada Popovića se, na žalost, još uvek malo zna. Rođen je 1875. godine, a socijalističkom pokretu je prišao još kao đak gimnazije u Nišu. Tada je od strane svojih drugova smatran predvodnikom i učiteljem socijalizma. U to vreme, 1895. godine, saradivao je u listu *Socijademokrat* i zastupao ortodoksno marksističke stavove¹. Popović je tada smatrao da je najbolji oblik organizacije radničke klase (u cilju izvođenja revolucije) politička organizacija, to jest, partija.

Rafajlo Ješić zaključuje da je Popović do prvih saznanja o socijalizmu i marksizmu verovatno došao preko tada mnogobrojnih bugarskih prevoda klasika marksizma, što mu je omogućio boravak u Nišu, to jest, blizina granice sa Bugarskom. (Ješić, 1978:19)

¹ Pod ortodoksnim marksizmom se najčešće podrazumeva zvanična ideološka linija Druge internacionale. Ovu liniju je prvenstveno odredila nemačka Socijaldemokratska partija i formulisala je u svom *erfurtskom* programu, usvojenom 1891. godine. Taj program predstavljao je raskid sa pređašnjim *gotskim* programom, koji je bio iznuđen kompromisom sa marksistima konkurentskom strujom Lasalovih (Ferdinand Lassalle) sledbenika. Erfurtski program je u celosti bio formulisam pod uticajem *ajzenahovaca*, to jest, marksističkog krila partije. Ovo krilo su predvodili Vilhelm Libkneht (Wilhelm Liebknecht) i August Bebel (August Bebel), a glavni teoretičar je bio Karl Kaucki (Karl Kautsky). Posle Marksove (Karl Marx) smrti 1883, navedeni predvodnici nemačke socijaldemokratije nastavili su da sa Engelsonom (Friedrich Engels) rade na formulisanju onoga što će postati poznato pod imenom ortodoksni marksizam, a to je upravo period u kom će Engels marksističku ideju formulisati na eksplicitnije reformistički i etatistički način. Posle Engelseve smrti, i nakon što je Bernštajn (Eduard Bernstein) postao zagovornik tzv. revizionizma, Kaucki je postao glavni teoretičar i čuvar ortodoksnog marksizma. Preme Kolakovskom (Leszek Kołakowski), Kaucki nije bio ortodoksan u tom smislu da je osećao obavezu da brani svaku misao koju su Marks i Engels izrazili, već tako što je „marksizam kao teorija i metod istorijskog istraživanja bio jedini sistem kog je on smatrao validnim za analizu društvenog fenomena, i protivio se svim pokušajima da se marksistička teorija obogati ili zameni elementima iz bilo kog drugog izvora, osim darvinizma.“ Kolakowski, 1978: 31

Zbog socijalističkih aktivnosti Popović je 1895. godine isključen iz gimnazije. Već sledeće godine preselio se u Pariz, gde je boravio sve do 1901. godine. U Parizu je bio veoma aktivan u socijalističkom pokretu, pogotovo među jugoslovenskim iseljenicima. Osnovao je *Jugoslovensko radničko društvo* i bio jedan od najaktivnijih članova.

Iako je sve vreme boravka u Parizu i dalje zadržao marksističke stavove, pogotovo u pogledu organizacije radničke klase u revolucionarnoj borbi, logično je pretpostaviti da se u Parizu mogu naći i začeci njegove kasnije sindikalističke orijentacije. Upravo tada, na prelazu iz 19. u 20. vek, revolucionarni sindikalisti razvili su svoje aktivnosti u Francuskoj. U Parizu je Popović sarađivao u listu *Le Mouvement Socialist* u kom su sarađivali i sindikalisti, a kasnije je i ceo list postao sindikalistički orijentisan, iako se to desilo posle Popovićevog odlaska iz Pariza.

Iako je vrlo verovatno da je tada Popović prvi put došao u dodir sa sindikalističkim idejama, on je ipak 1901, poslednje godine svog boravka u Parizu, pokušao da osnuje socijalističku partiju u Srbiji i da s tim ciljem obrazuje partijski odbor u koji bi ušli: Milorad Popović, Jovan Skerlić, Kosta Jovanović, Mirko Obradović, Dragiša Lapčević i Ljuba Jovčić. Pošto je taj pokušaj propao, Popović se iste godine preselio u Budimpeštu.

Slično kao i u Parizu, Popović se odmah po dolasku u Budimpeštu aktivno priključio socijalističkom pokretu. Opet je bio aktivan kako u pokretu lokalnih srpskih socijalista, tako i u glavnim tokovima mađarskog socijalističkog pokreta. Popović je bio aktivan u grupi srpskih radnika u Budimpešti. Ta grupa je 1901. godine pokrenula *Narodni list*, a 1902. list *Narodna reč*, koji je izlazio kao doatak listu *Nepszava*, glavnom glasilu Mađarske socijaldemokratske partije.

Iako je ova grupa distribuirala izdanja beogradskih socijalista (to jest, izdanja *Socijalističke knjižare*), prema nekim njihovim izdanjima su imali i izvesnu rezervu. Tako se M. Popović kritički osvrnuo na Tucovićevu brošuru *Materijalističko shvatanje istorije*, smatrajući da se takva tema ne može jasno i u potpunosti izložiti u tako

principima na kojima su hteli da organizuju sindikate: partija bi postala federacija autonomnih socijalističkih i radničkih grupa, lokalne grupe bi kontrolisale centar, a ne obrnuto, uz to lokalne grupe bi mogle biti potpuno različitog tipa, te bi se tako fokus aktivnosti pomerio sa parlamentarizma na druge vidove borbe. Ipak, u svom odbacivanju parlamentarizma Popović nije otišao do kraja. Evidentno je da je smatrao da je parlamentarizam u klasnoj borbi u najmanju ruku od sekundarnog značaja, a čini se da je ponekad njegov stav bio i oštiji od toga. Moguće je da je ovo bila formativna faza njegovog sindikalizma i da je prerana smrt sprečila da se Popovićev sindikalizam razvije u još eksplicitniju formu, kao što je to bio slučaj sa Ervinom Sabom, njegovim prijateljem i saradnikom koji je posle Popovićeve smrti postao otvoreni anarhosindikalista. Bez obzira na to, neki od ključnih elemenata sindikalizma jesu bili eksplicitno zastupljeni u Popovićevom socijalizmu. Možda sledeće zapažanje Krste Cicvarića iz 1910. godine, može delimično objasniti Popovićev stav spram parlamentarizma. Cicvarić analizira razliku između anarhističkih sindikalista i njima, po Cicvariću, veoma bliskih marksističkih sindikalista. Marksističke sindikaliste on pri tom identifikuje sa Žoržom Sorelom (Georges Sorel) i njegovom „novom školom“ u Francuskoj i sa Arturom Labriolom (Arturo Labriola) i njegovim saradnicima u Italiji. Cicvarić ističe da ovi marksisti nisu parlamentarci i da su veoma bliski anarhističkim sindikalistima, ali da se sa njima ipak razmimoilaze po pitanju parlamentarizma i to iz taktičkih razloga. Dok anarhistički sindikalisti učešće u parlamentarizmu odlučno odbacuju, „marksistički sindikalisti to učešće dopuštaju, ali ne kao praktični metod, već samo iz agitacionih razloga“. (Cicvarić, 1910:140) Cicvarić smatra da je ovakav stav istovetan nekadašnjem socijaldemokratskom stavu i da će neminovno dovesti do rascepa među marksističkim sindikalistima, na one koji su reformistički orijentisani i na one koji su radikalno orijentisani, te da će samo njihovo odlučno odbacivanje parlamentarizma dovesti do potpunog zblizavanja sa anarhističkim sindikalistima.

Fedora Bikar smatra da je Popovićev cilj nesumnjivo bio da unutar SSDP radi na afirmaciji teorije i prakse revolucionarnog sindikalizma, te da je ta borba bila nastavak borbe koju je Popović vodio protiv službene socijalne demokratije u Mađarskoj: „Zbog toga su i u novoj sredini glavni napadaji Popovićeve bili usmjereni protiv zalaganja partije za opće pravo glasa i za parlamentarizam, protiv nepostojanja unutarpartijske demokracije koju vođstvo onemogućuje ugušivanjem slobode mišljenja i progonom partijske opozicije. Nasuprot tome Popović je propovijedao beskompromisnu revolucionarnu klasnu borbu u cilju ostvarenja socijalizma, a s osloncem na samostalne sindikate koje ne sputava partija svojom nerevolucionarnom, parlamentarnom politikom.“ (Bikar, 1964:327)

U prethodnom izlaganju videli smo da su Milorad Popović i grupa *Novo vreme* smatrali da sindikati moraju biti glavno sredstvo proletarijata u klasnoj borbi i da su se zalagali za potpunu nezavisnost sindikata od partije. Uz to, *novovremci* su se zalagali za decentralizaciju Glavnog radničkog saveza i njegovo reorganizovanje na federalističkim principima. Takva reorganizacija je podrazumevala potpunu autonomiju lokalnih sindikalnih saveza, zajedničko organizovanje radnika različitih profesija na lokalnom nivou i potpunu kontrolu sindikalnog centra od strane lokalnih sindikalnih saveza. Pri tome je revolucionarna teorija koju Milorad Popović prihvatao, podrazumevala da će posle revolucionarnih promena, u socijalističkom društvu sindikati preuzeti upravljanje proizvodnjom. Sve su ovo tipično sindikalistički stavovi, te mislim da se može konstatovati da se novovremski socijalizam kretao u pravcu onoga što Šmit i van der Valt određuju kao revolucionari sindikalizam, pogotovo u tekstovima Milorada Popovića. Ipak, ova transformacija socijaldemokrata u revolucionarne sindikaliste nije bila potpuna, pa tako na stranicama *Novog vremena* Kosta Jovanović piše o “naivnosti” sindikalističke ideje po kojoj je generalni štrajk oblik revolucije.

Osim toga, *novovremci* su se zalagali za reorganizaciju političke organizacije proletarijata, to jest, socijaldemokratske partije. Principi na kojima su oni hteli da organizuju partiju bili su identični

sažetoj formi, te da se površnim pristupom i nasilnom popularizacijom postiže samo „izopačenje i jednostranost“ (Kesić, 1976:141). Osim toga Popović kritikuje i socijalistički pokret u Srbiji kao takav, a pre svega Srpsku socijaldemokratsku partiju (SSDP). U svojoj kritici Popović ističe da je pokret u Srbiji „uvek počinjao odozgo, sa đaćkom inteligencijom na prvom mestu“, te da je prevođenje i štampanje teorijskih radova logičan nastavak takve prakse, to jest „teoretisanje i rad odozgo“ (Kesić, 1976:142), nasuprot praktičnom radu među radnicima za koji se on zalagao.

Višegodišnji boravak u Budimpešti je, ipak, u svetlu proučavanja idejnog razvoja Milorada Popovića, pre svega bitan zbog veza koje je on tamo stvorio sa predstavnicima mađarske unutarpartijske opozicije. Najistaknuti predvodnici ove opozicije koja je kritikovala vođstvo socijaldemokratske partije bili su Sabo Ervin (Szabó Ervin) i Daniel Arnold (Daniel Arnold), a sa obojicom je, po svemu sudeći, Popović imao bliske veze.

Sabo Ervin (1877-1918) je verovatno bio najznačajniji mađarski teoretičar socijalizma. On se u to vreme idejno razvijao u pravcu revolucionarnog sindikalizma, a nekoliko godina kasnije je otvoreno stao na pozicije anarhosindikalizma. Oko njega se kasnije formirala anarhosindikalistička grupa koja je bila veoma aktivna i koja je bila jedna od dve grupe koje su postale jezgro buduće Komunističke partije. Ova ideološka raznolikost rane mađarske Komunističke partije svakako nije usamljen primer. Jedan od mogućih razloga jesu i netačne ili nepotpune vesti koje su u vreme Oktobarske revolucije stizale iz Rusije, a koje su pogrešno prikazivale situaciju na terenu i karakter boljševičkog režima, pa su se tako i anarhisti mogli naći među osnivačima nekih komunističkih partija.

Sabo pominje Popovića u uvodnoj reči predavanja *Socijalizam*, kada ga navodi kao prevodioca jednog svog teksta i kaže „rado pominjem ovdje to ime našeg odličnog prijatelja koji je propao u bijedi“ (Sabo prema Bikar, 1964:325). O karakteru njihovog odnosa, kao i o bedi u kojoj je Popović živeo svedoče i pisma Popovića Sabou koja je objavio Arpad Lebl. Pismo napisano u Budimpešti 18.

maja 1904. svedoči o vezi koju su Sabo i Popović imali sa istaknutim socijalistima kao što su Rakovski (Кръстьо Rakovski), Plehanov (Geórgiŕ Valentínoviĉ Plehánov) i Akselrod (Pável Borísoviĉ Akseľród). (Lebl, 1958:82)

Osim u *Narodnoj reĉi* (jedno vreme je bio i urednik ovog lista), Popović je objavljivao i tekstove na mađarskom jeziku, u tada najcenjenijem mađarskom časopisu *Huszadik Szazad* Oskara Jašija (Oscar Jászi). Iako je anarhosindikalistička grupa Sabo Ervina nastala tek posle smrti Popovića, verovatno je da je bliskost sa Sabom dodatno uticala na formiranje Popovićevih sindikalistiĉkih stavova.

Popović je 1902. godine u Budimpešti objavio brošuru *Radniĉki sindikati*. U njoj on sindikatima pripisuje primarnu ulogu u poboljšanju položaja radniĉke klase, njenom vaspitavanju i pripremi za revoluciju. Ipak i partija tada ima važno mesto u njegovim razmišljanjima. Tada je pisao da će „radniĉka klasa, organizovana u svoju političku Partiju (...) oboriti buržoasku prevlast“, te da će tako „državna vlast pasti u radniĉke ruke“, ali naglašava da će tada „sindikati doći na mesto kapitalista i preuzeti u svoje ruke upravu proizvodnje“ (Ješić, 1969:21).

Popovićev odnos prema tadašnjem socijalistiĉkom pokretu u Srbiji je određen njegovim teorijskim konceptima po kojima partija ima drugostepenu važnost u odnosu na sindikate. Kako se, u skladu sa Popovićevim stavovima, u Srbiji krenulo „obrnutim“ redom, od osnivanja i jaĉanja centralizovane partijske organizacije, a ne od jaĉanja decentralizovanog sindikalnog pokreta na federalistiĉkim osnovama i kako su se srpski socijalisti pod vođstvom ortodoksnih marksista opredelili za izrazito centralistiĉko organizovanje, kako partije tako i sindikata, njegov odnos prema rukovodstvu socijalistiĉkog pokreta u Srbiji bio je izrazito negativan, i ostao je nepromenjen u bitnim elementima od 1902. do 1905. godine.

ve smene sa funkcija, a ako uprava to odbije, Glavni radniĉki savez će ih sam zbaciti i sazvati skupštine koje će izabrati nove ljude. U sluĉaju da to iz skupštine odbiju, Glavni radniĉki savez će takve sindikate iskljuĉiti iz svoje sredine.“ (Ješić, 1969:45)

Opozicioni pokret je i dalje ostao jak u Udruženju trgovaĉkih pomoćnika, Savezu drvodeljskih radnika i u Družini tipografskih radnika.

Bez obzira na to što su pojedina uporišta novovremaca opstala još neko vreme, teško oboleli Milorad Popović se sve manje angažovao u borbama, povukao se u Svrlljig i pisao pisma Ervinu Sabou u kojima pesimistiĉki gleda na svoj angažman u socijalistiĉkom pokretu Srbije i najavljuje ponovni odlazak u inostranstvo. Milorad Popović umro je 11. avgusta 1905. godine u trenutku kada je fijaĉkerom stigao pred hotel u Vrnjaĉkoj Banji u koju se uputio radi leĉenja.

Zaključak

U jugoslovenskoj historiografiji su socijalistiĉke ideje Milorada Popovića ocenjene kao sindikalizam i smatra se da su ove ideje dominirale u grupi *Novo vreme*. Rafajlo Ješić ovu grupu naziva sindikalistiĉo-reformistiĉkom (zbog uĉešća Jovana Skerlića), a Sergeje Dimitrijeviĉ je definiše kao desnu unutarpartijsku opoziciju, pri tom ne navodeći kriterijum za ovakvu ocenu. Dokaz da su Skerlićeva reformistiĉka shvatanja u grupi bila bez većeĉeg znaĉaja je i to što je tokom celog trajanja sukoba, uprava SSDP polemicala sa sindikalistiĉkim shvatanjima *novovremaca*, a nikada sa Skerlićevim reformistiĉkim idejama. Sa druge strane, Miodrag Protić Popovića smatra prikrivenim anarhosindikalistom, prvim zastupnikom anarhosindikalizma u Srbiji, koji bi po Protiću tek pošto bi grupa *Novo vreme* odnela pobjedu u sindikalnom pokretu, potpuno otvoreno izneo svoje anarhosindikalističke ideje.

na odlomke iz Lenjinove knjige *Šta da se radi*, što predstavlja prvu pojavu Lenjinove misli u socijalističkom pokretu Srbije. Na kraju sednice uprave i kontrolne komisije SSDP, Popović i Skerlić su izjavili da će raditi na prevazilaženju sukoba i na postizanju sporazuma, ali da ne mogu da govore u ime grupe *Novo vreme*. Dan kasnije održana je diskusija o istoj temi na zboru organizovanih radnika u Beogradu. Popović je tvrdio da ne radi na razdoru, a Mijajlo Paunović i Milan Radovanović su optužili članove uprave da upravo oni stoje iza razdora. Ortodoksni marksisti su ponovili svoje optužbe i zbor je usvojio rezoluciju u kojoj se zahteva da se *novovremci*, zbog pokušaja cepanja pokreta, isključe iz partije i da im se onemogućiti dalji rad u pokretu. Dan posle ovog zbora, na zajedničkoj sednici uprave i kontrolne komisije partije, odlučeno je da se formira komisija koja će doneti odluku o ovom pitanju. Komisija je odluku donela 17. decembra, a 25. decembra ona je objavljena u *Radničkim novinama*. U odluci je pisalo da je odlučeno da se deseterica članova partije koji su osnivači *Novog vremena* isključe iz partije i to zbog nepoštovanja odredaba statuta i rezolucije o štampi, zbog narušavanja morala i discipline u partiji i radničkom pokretu, zbog toga što takav rad vodi rascepu i narušavanju jedinstva pokreta i zato što imenovani članovi ni posle jasnih odluka uprave i kontrolne komisije nisu ni pokušali da se vrate pravilnom radu. Ova odluka obuhvatila je: Milorada Popovića, novinara; Jovana Skerlića, docenta; Radivoja Radulovića, činovnika; Ljubomira Jovčića, profesora; Tadora Pesakovića, molerskog radnika; Milana Milićevića, Milorada Stefanovića, Aleksandra Kostića i Nikolu Novakovića, tipografske radnike; i Milana Radovanovića, trgovačkog pomoćnika. Većina pokretača *Novog vremena* nije obuhvaćena ovom odlukom, pošto nisu ni bili članovi partije.

Glavni radnički savez je na sednici 15. decembra odlučio da „sopšti onim upravama sindikata čiji su članovi angažovani u *Novom vremenu*, da traže od tih lica izjavu da prekidaju veze sa *Novim vremenom* i ljudima koji preko njega unose rascep u pokret. Ukoliko odbiju da daju takvu izjavu, Glavni radnički savez traži da ih upra-

Grupa oko lista *Svest*

Popović je svoje aktivnosti u srpskom socijalističkom pokretu počeo i pre preseljenja u Beograd. Vrhunac ovog pred-beogradskog angažmana predstavljaju njegovi tekstovi objavljeni u beogradskom časopisu *Svest* neposredno pred drugi kongres SSDP. Ovi tekstovi su izazvali burnu reakciju marksističkog vodstva partije, koja je rezultirala obračunom sa Popovićevim stavovima na drugom kongresu partije, kojem Popović nije prisustvovao pošto je u vreme održavanja kongresa i dalje bio u Budimpešti.

² Radi se o grupi mladih marksista predvođenih Radovanom Dragovićem i Dimitrijem Tucovićem. Istaknuti predstavnici grupe su i Triša Kaclerović, Živko Topalović i Dušan Popović. Vremenom se ovoj grupi približava i, od njih stariji, Dragiša Lapčević, čiji se stavovi postepeno usmeravaju ka zvaničnim pozicijama Druge internacionale. Grupa oko Radovana Dragovića je bila aktivna i u toku 1902. godine, kada su pokrenute *Radničke novine* koje će kasnije postati zvanično partijsko glasilo. Dragović je postao glavni urednik lista, a kako zaključuje Sergije Dimitrijević: „U periodu pre stvaranja Srpske socijaldemokratske stranke, ovaj list je bio stožer celog pokreta“, a upravo mu je Dragović kao glavni urednik „davao ton i političku liniju“. Dimitrijević, 1978:55 Prema mišljenju istog autora, odmah posle Dragovićevog povratka sa odsluženja vojnog roka, zaoštrila se borba sa „malograđanskim strujama i postavilo se pitanje preuzimanja vodstva pokreta od strane marksista“. Dimitrijević, 1978:55 Ova grupa je i pre samog osnivanja SSDP i GRS, pokazala tendencije kao izrazito centralističkom organizovanju radničkog i socijalističkog pokreta. Tako je maja 1902. godine, na inicijativu Radovana Dragovića osnovan Centralni odbor, kao tajno političko rukovodstvo pokreta. Prema Dimitrijevićevom mišljenju, postojanje ove centralne instance je olakšavalo borbu za prevlast marksizma unutar pokreta i tako je „suzbijan uticaj protivnika marksističkih shvatanja“. Dimitrijević, 1978: 60 Osim ove sklonosti ka centralističkom organizovanju, druga karakteristika delovanja marksističke grupe jeste njeno insistiranje na ortodoksiji Druge internacionale, pogotovo na oponašanju odredbi nemačke Socijaldemokratske partije: „Partijski program koji je R. Dragović predložio, a (osnivački – prim. R.K.) kongres prihvatio, bio je kopija Erfurtskog programa Nemačke socijaldemokratske partije.“ Dimitrijević, 1982: 93 Po mišljenju Rafajla Ješića, usvajanje ovog programa je „sasvim normalno“ s obzirom da je Dragović, kao „najistaknutiji borac za formiranje SSDP (...) svoja osnovna marksistička saznanja stekao u Austriji i Nemačkoj“. Ješić, 1969: 9

Prvi broj lista *Svest* izašao je 6. marta 1904. godine u vreme kada je održavanje kongresa partije već bilo zakazano. List su pokrenuli pripadnici unutarpartijske i vanpartijske socijalističke opozicije u Srbiji. Ortodoksno marksističko rukovodstvo partije², pre svega Radovan Dragović i Dimitrije Tucović sa svojim istomišljenicima, imalo je dominantan uticaj u partiji i u *Radničkim novinama* kao zvaničnom organu partije i nije dozvoljavalo iznošenje shvatanja koja su odstupala od ortodoksnog marksizma.

Svest je pokrenuta upravo zbog nemogućnosti razvijanja dijaloga na stranicama *Radničkih novina*, kako bi i pripadnici opozicije mogli javno da iznesu svoje stavove pred održavanje partijskog kongresa na kojem je trebalo odlučiti o daljem usmerenju pokreta.

U takvoj situaciji *Svest* je okupljala pripadnike različitih shvatanja, često sasvim oprečnih stavova o bitnim pitanjima, ali ujedinjenih u protivljenju dominaciji i autoritarnom držanju rukovodstva partije. Tako su se na stranicama *Svesti* našli i tekstovi reformističkog usmerenja, ali i oni koji su bili na radikalnijim pozicijama u odnosu na politiku rukovodstva partije: tekstovi sindikalističkog usmerenja, pozivi na osnivanje antimilitarističkih grupa za agitaciju u vojsci itd.

Najviše reakcija i rasprava izazvali su upravo tekstovi Milorada Popovića, koji su pokrenuli pitanje odnosa sindikata i partije. Upravu partije je pogotovo provocirao Popovićev članak *Sindikati i radnička stranka*, objavljen u drugom broju *Svesti* 13. marta 1904. U njemu se autor zalaže za davanje prvenstva stručnim, radničkim organizacijama, to jest sindikatima, a ne političkoj organizaciji - partiji. On tvrdi da klasna borba u svojim počecima uvek ima ekonomski karakter, a da tek izrastanjem te borbe iz borbe protiv pojedinačnih kapitalista (ili protiv kapitalista koji pripadaju jednoj industrijskoj grani) u borbu protiv kapitalista kao takvih, ona dobija karakter političke borbe. U ovom stavu se Popović poziva na Marksa i njegovu knjigu *Beda filozofije*. Dalje konstatuje da su se upravo iz tih razloga svuda u Evropi prvo razvijale sindikalne organizaci-

teći se“ (Ješić, 1969:41), i zamera *Radničkim novinama* što su kasno počele sa objavljivanjem ovih zahteva. Ješić konstatuje: „Smišljena i hladnokrvna akcija Glavne partijske uprave, talas oštrih protesta partijskih i sindikalnih organizacija pokolebao je pristalice opozicije. Uprave Saveza abadžijskih radnika i Saveza molerskih radnika distanciraju se od *Novog vremena*, a i uprava Saveza drvodeljskih radnika nije više jedinstvena u podršci opoziciji. Novovremci počinju da gube pozicije i Glavna partijska uprava zaključuje da je došlo vreme za odlučujući udarac. Radovan Dragović objavljuje članak *Pred novom pojavom* u kome namerno dramatiizujući stanje u pokretu izazvano sukobom, doliva ulje na vatru“. (Ješić, 1969:41–42)

Kako pokretači *Novog vremena* nisu želeli da odustanu od članstva u ovoj grupi, partijska uprava je odlučila da na zajedničku sednicu uprave i kontrolne komisije pozove Popovića i Skerlića, i da ih tom prilikom pozove na odustajanje od daljeg učestvovanja u *Novom vremenu*. Na sednici koja je održana 9. decembra 1904, Dragović je izjavio da se kao posledica dosadašnjeg tolerantnog stava uprave prema *novovremcima* „stvorila izvesna levica u Partiji, koja ne odobrava pomirljivu politiku partijske uprave“. Dragović je predložio da se obustavi izlaženje časopisa, a društvo raspusti, te da se „ljudima iz te grupe ustupi mesto koje im po inteligenciji i prošlom radu u pokretu pripadaju“. (Dragović prema Ješić, 1969:42) Sa druge strane, Milorad Popović je upravo Radovana Dragovića optužio da je on podsticao sindikalne pododbore da se odvajaju od sindikalnih saveza čije su uprave učestvovala u pokretanju *Novog vremena*. Dragović je zaista bio veoma angažovan na suzbijanju uticaja novovremaca u sindikalnim pododborima. Posebno je aktivno to radio u Savezu drvodeljskih radnika, pa je tako pisao pododborima ovog saveza pre 28. novembra 1904. Paralelno sa tim, Dragović je objavljivao seriju tekstova u kojima napada *novovremce* da rade na rascepu pokreta i da pokušavaju da unište „najveću tekovinu našeg pokreta – centralistički sistem organizacije sindikata“. (Dragović prema Dimitrijević, 1965:153–154) U ovim tekstovima Dragović se pozivao i na Lenjina (Владимир Ильич Ленин), to jest

veza, a 18. oktobra još jedna ovakva konferencija. Centralno mesto na konferencijama zauzimala je polemika vođena između Popovića i Tucovića. Tucović i ortodokсни marksisti su uporno ponavljali da su ideje sindikalista sadržale postavku o „neutralnim“ sindikatima, to jest, o sindikatima koji neće biti socijalističkog usmerenja. Na taj način su oni tendenciozno poistovećivali oslobađanje sindikata od dikatata centralnog sindikalnog i partijskog vođstva sa oslobađanjem sindikata od socijalizma kao takvog. Četiri dana po izlasku prvog broja *Novog vremena*, partijska uprava je i javno, u *Radničkim novinama*, obavestila članstvo o suprotnosti pokretanja časopisa sa partijskim statutom i pozvala ih na održavanje partijske discipline. *Novo vreme* je na ovo reagovalo tužbom protiv uprave kontrolnoj komisiji, u kojoj, između ostalog, zahteva da se do idućeg kongresa suspenduje član 20 statuta i rezolucija o štampi. Komisija je saopštila da se ne može detaljnije baviti ovim zahtevom zbog neprimerenog tona kojim je on napisan, te konstatovala da je pokretanje grupe *Novo vreme* u suprotnosti sa statutom i pozvala upravu da prema članovima partije primeni odredbe statuta predviđene za ovakve slučajeve. U isto vreme, uprava Glavnog radničkog saveza saopštila je da sindikalni savezi čiji su članovi i funkcioneri potpisali osnivanje društva i pokrenuli časopis *Novo vreme*, ne stoje iza ovog čina, već da je to lično delo drugova koji su izašli sa svojim potpisima. Zatim su se pojavila protestna pisma koja su stizala iz lokalnih partijskih organizacija, sindikalnih saveza i pododbora, kao i od pojedinaca, i partijska uprava je počela sa njihovim redovnim objavljivanjem u *Radničkim novinama*. Tako su na zajedničkoj sednici partijske uprave i kontrolne komisije, 14. novembra 1904. čitane izjave sindikalnih i partijskih organizacija iz Požarevca, Valjeva, Niša i Šapca, u kojima se osuđuju pokretači *Novog vremena*. Ovo je stvorilo izuzetan pritisak na one sindikalne saveze koji su učestvovali u pokretanju *Novog vremena*, kolebanja u njima, a u slučaju Saveza abadžijskih radnika i odustajanje od namere pokretanja sopstvenog časopisa. Partijski list *Radnik* iz Kragujevca je zahtevao isključenje *novovremaca* iz partije jer „Partija se snaži čis-

je, koje su svojom borbom razvijale klasnu svest proletarijata, a da je zatim radnička politička partija tu svest kanalisala u političku borbu protiv buržoazije. On zatim konstatuje da se u Srbiji pokret razvijao upravo obrnuto, polazeći od političke, to jest parlamentarne borbe. Po Popoviću, socijalistički pokret u Srbiji početkom 20. veka je u ovoj stvari sledio grešku prethodnih socijalističkih pokušaja u Srbiji koji su svi bili neuspešni: „Zašto ponajviše? Ko je vodio te pokrete? Ljudi koji nisu bili radnici: đaci, po koji zanatlija. Ljudi dakle koji nisu namešteni da poznaju i razumeju klasinski položaj radničke klase. Njima je falila osnova, i *pokreti* su žalosno padali. Padali su ne zato što ih radnici nisu razumeli, već naprotiv zato što oni radnike nisu razumeli. Socijalizam je bio onda politička gimnastička škola, kroz koju su prolazili docniji čiftinski poslanici i ministri.“ Odmah zatim dodaje: „Danas socijalizam mora biti delo i program radničke klase. I da ga radništvo može shvatiti nužno je da shvati najpre samu klasinsku borbu, bez koje nema socijaldemokratske borbe. I zato su potrebni sindikati, agilni i čvrsti sindikati, na čijem će čelu stajati ljudi ponikli u samoj radničkoj klasi, najposobniji radnici. Sindikat je škola socijalizma, on i njegova borba daju radniku mogućnost da shvati socijalizam.“ (Popović, 1966:335).

U zaključnom delu teksta Popović je ustvrdio da je u stranim socijalističkim krugovima čuo da socijalistički pokret u Srbiji nazivaju „latinskim pokretom“, što je značilo da se smatra da je ovdašnji pokret u rukama ljudi koji bolje poznaju latinski jezik nego klasnu borbu i preduslove koji su za nju neophodni, te dodatno ističe da je i zbog činjenice da su „latinci“ na čelu pokreta, nužno razvijanje sindikata.

Radničke novine su na ovaj tekst oštro reagovala u brojevima objavljenim 17. i 24. marta. U drugom navedenom broju, u tekstu *Pseće pravo*, autori su za članove grupe okupljene oko *Svesti* napisali da su ljudi „sa sitnim ambicijama, i još sitnijim sposobnostima, ljudi koje ni priroda ni društvo nisu bili u stanju da osposobe za kakav posao“. (Popović, 1966:336) U tekstu iz 22. broja, o Popoviću piše

da drži pridike onima koji su tako revnosno radili u sindikatima od kada oni postoje, dok je on za to vreme bio besposlen i izmišljao laži o „latinima“ (Popović, 1966:337)

U 4. broju *Svesti* (od 27. marta) Popović je odgovorio na ove tekstove: „Moj članak *Sindikati i radnička stranka* imao je zlu sreću da se ne dopadne onima kojima nije upućen. Čitalac se seća osnovne misli tog članka: radnička stranka će tek onda biti jaka kad budu jaki radnički sindikati; politika se rađa iz ekonomije, te zato socijalna demokracija u početku treba osobitu pažnju da obrati stručnim radničkim organizacijama. Naravna stvar, mogao je ko i ne slagati se sa ovom mišlju. U takvome slučaju razumni ljudi pišu u iznose svoje misli, hladno i objektivno, kako to samo ovo pitanje zaslužuje. To je u toliko bilo nužnije što je moj članak bio napisan skroz objektivno. Međutim, za ovu elementarnu učtivost uredništvo *Radničkih novina* neće ništa da zna. Svaki koji ne misli po njihovim šablonima neprijatelj je i treba se kao takav žigosati(...)“ Na kraju teksta Popović zaključuje: „Nikad ja nisam stajao drugoj stranci u službi do socijalnoj demokraciji. Pa ni sad nikoj drugoj do ovoj. Ako velim da su naši sindikati vrlo nužni, to je baš u interesu ove stranke. Ja sam prilikom prošlogodišnje izborne borbe bio protivan ovako širokoj izbornoj agitaciji. Da se je ona snaga i onaj novac utrošio na organizovanje sindikata u nekolikim važnijim centrima, verovatno je da bi danas u skupštini sedeli 2-3 naša poslanika.“ (Popović, 1966:338)

Osim napada u *Radničkim novinama*, marksistička grupa na čelu SSDP organizovala je čitavu kampanju usmerenu protiv redakcije lista *Svest*. Organizovane su radničke konferencije na kojima je novi list denunciran, mesni odbori partije osuđivali su njegovo pokretanje, ali završni deo ove borbe protiv *Svesti*, a pogotovo protiv Milorada Popovića, izveden je na drugom kongresu Glavnog radničkog saveza (GRS, centralna sindikalna organizacija u Srbiji tog vremena) i SSDP koji je održan od 28. do 30. marta 1904. godine u Beogradu.

Radovan Dragović se na sindikalnom delu kongresa negativno osvrnuo na delovanje Milorada Popovića, koji po njemu „nije stvo-

se, uz to uzeto, svodi na stvaranje jedne krajnje labilne federacije u kojoj bi svaki pojedini sindikalni savez delovao isključivo prema svom nahodjenju.“ (Ješić, 1969:30) Drugim rečima, grupa *Novo vreme* se zalagala za ukidanje širokih ovlašćenja uprave sindikata i kontrole koju je ova uprava imala nad lokalnim sindikalnim savezima, nasuprot tome, predlagala je uvođenje kontrole nad tom upravom od strane sindikalnih saveza, a sve na osnovama federalističkog organizovanja autonomnih sindikalnih saveza i lokalnih međusindikalnih veća. Uz to, grupa se zalagala i za paralelan proces u SSDP, koja bi bila transformisana u socijalističku federaciju autonomnih radničkih grupa različitih vrsta, te bi se tako fokus pomerio sa parlamentarne borbe, koju je Popović u smatrao sekundarnom, na druge vidove borbe i radničkog organizovanja.

Ortodokсни marksisti su brzo pokrenuli kampanju protiv sindikalista. Radovan Dragović je tražio da se formira partijski sud časti povodom onoga što je smatrao da su klevete iznešene protiv njega u brošuri *Neka se čuje i druga strana*. Na svojoj drugoj sednici sud časti je osudio Popovićevu brošuru. Na Dragovićev predlog partijska uprava je odlučila da piše redakciji časopisa *Die Neue Zeit*, u kom je Popović objavio više tekstova. Uprava SSDP je sugerisala redakciji tog časopisa „da ne prima neistinita i tendenciozna saopštenja o radničkom pokretu u Srbiji“, jer se „pisac tih saopštenja koristi gostoprimstvom redakcije da stvori zabunu među radnicima i da u pokret unosi rastrojstvo“. (Ješić, 1969:37) Uprava partije je odbila prijavu koju su podneli članovi grupe *Novo vreme*, u kojoj su izrazili želju da se njihovo društvo prihvati kao partijska organizacija. Taj zahtev je odbijen sa obrazloženjem da statut partije poznaje samo mesne partijske organizacije, a članovima partije potpisnicima *Novog vremena* je naloženo da se povuku iz društva, te da će „ako se ne pokore ovoj odluci, biti podvrgnuti odgovornosti partijskoj“.

Izvršena je određena podela posla, pa je Dragović protiv sindikalista uglavnom polemiso u štampi, a Tucović na konferencijama i zborovima radničkih organizacija. Nekoliko dana posle osnivanja *Novog vremena* održana je konferencija uprava svih sindikalnih sa-

bitno smanjena ovlašćenja Glavne partijske uprave i uprave Glavnog radničkog saveza; umesto centralizma federalizam, umesto jednostavnog i praktičnog organizacionog sistema raznovrsnost formi organizovanja.“ (Ješić, 1969:27)

Sergije Dimitrijević autokratsko držanje marksističkog vođstva i centralističko ustrojstvo radničkog pokreta koje je bilo posledica takvog držanja, pravda iznoseći paternalističke konstatacije o proletarijatu: „Milorad Popović naročito se bio okomio na centralističku organizaciju i velika ovlašćenja koja su imale uprave Srpske socijaldemokratske stranke i Radničkog saveza. Ova ovlašćenja bila su neophodna, jer je reč o centrima koji su vodili klasnu borbu proletarijata. Ona su bila izuzetno potrebna u periodu stvaranja klasnog radničkog pokreta i postojanja oštarih ideoloških borbi u redovima socijalista. Velika ovlašćenja partijskog vođstva uslovljavala je i velika zaostalost srpskog proletarijata, to jest, malobrojnost klasno svesnih elemenata u njegovim redovima (...) Dakle, opozicija je tražila nezavisnost organa stranke od Partijske uprave. Ona je želela haotično stanje, u kome Partijska uprava ne bi mogla da daje političku liniju pokreta, već bi to činile pojedine radničke organizacije preko svojih delegata. U tom slučaju dovoljno bi bilo da jedna od tih organizacija bude u rukama opozicije, pa da u čitavom radničkom pokretu Srbije, nedovoljno politički zreloom i oformljenom, nastane politička i ideološka zbrka usled kontradiktornog pisanja partijskog lista.“ (Dimitrijević, 1965:136–137)

U prva tri broja obnovljenog *Novog vremena*, Popović je objavio u nastavcima tekst *Potreba sindikalnih kartela*. Pod sindikalnim kartelima Popović je podrazumevao lokalne sindikalne grupe koje bi u stvari bile međusindikalna lokalna veća pod kontrolom delegata lokalnih sindikalnih saveza. U skladu sa tim i upravu Glavnog radničkog saveza činili bi delegati sindikalnih saveza, što Ješić tu mači ovako: „Na taj način uprava Glavnog radničkog saveza svodi se na neki forum za koordinaciju, savetodavno telo koje sačinjavaju predstavnici sindikalnih organizacija. Sindikalni savezi dobijaju potpunu autonomiju i slobodu akcije nezavisno od bilo koga, što

rio ni jednu sindikalnu organizaciju onde gde je radio, u Ugarskoj, a zalaže se za stvaranje sindikalnih organizacija po palankama.“ (Dragović prema Dimitrijević, 1978:118) Ipak, Popovićem se najviše bavio Dimitrije Tucović u referatu *O sindikalnim organizacijama*, i u diskusiji koja je sledila. Pozivajući se na Marksa i zamerajući Popoviću da zloupotrebljava Marksove citate, on je istakao značaj političke borbe za sindikalni pokret, a na kraju je zaključio: „Samo bi zanesenjak mogao želiti da postoji samo jedan od ova dva pokreta (...) Sindikati i Partija su dve noge na kojima proleterijat ide pobeđi. U zajedničkom telu kuca jedno srce, koje će slati krv u oba dela i jedna duša koja će davati pravac kretanja obema nogama.“ (Tucović prema Ješić, 1965:15)

U ime Udruženja molersko-farbarskih radnika, Emilo Rebrić je predložio izmene i dopune pravilnika GRS. Ovaj predlog Dimitrijević karakteriše kao „prvi korak u uvođenju kontrole nad upravom radničkog saveza, zamišljen kao uvod u njegovu potpunu reorganizaciju na principu njegove decentralizacije.“ (Dimitrijević, 1965:160–161) Na predlog Radovana Dragovića odložena je diskusija o ovom predlogu i izabran je odbor za njegovo razmatranje, čime je on efektivno odbačen.

Na sindikalnom delu kongresa usvojena je rezolucija koju je predložio Tucović, a u kojoj se ističe da kongres odlučuje: „Da se suzbije stvaranje malih, slabih, za borbu i uzajamno pomaganje članova nesposobnih, zasebnih, mesnih sindikalnih organizacija koje bi rasparčavanjem snaga oslabile sindikalni pokret u Srbiji, kao što je to bilo u prošlosti u drugim zemljama. Radi toga, da se radi na stvaranju centralističkih sindikalnih organizacija sa saveznim grupama po celoj zemlji. Da se ove grupe postave na čisto sindikalnu osnovu i na taj način odvoje od drugih radničkih organizacija“ (Dimitrijević, 1965:118) - naime, odlučeno je da se ukinu do tada mnogobrojna radnička društva (koja su predstavljala glavni oblik radničkog organizovanja u unutrašnjosti), a koja su sada smatrana prevaziđenim zbog toga što su „kočila razvitak sindikalnih saveza i partijske organizacije u Srbiji“ (Dimitrijević, 1965:118). Tako je do

sledećeg kongresa, juna 1905. godine, ukinuto 31 radničko društvo, te je istaknuto da „glavni predstavnik svih tiju sindikalnih organizacija i dalje bude Glavni radnički savez sa strogo opredeljenim zadatkom.“ (Ješić, 1969:15)

Na partijskom delu kongresa nastavilo se sa napadima na saradnike *Svesti* Radovan Dragović čitao je odlomke privatnog pisma koje je Popović poslao Dragiši Lapčeviću. Kao ključni dokaz protiv Popovića navedena je sledeća njegova rečenica: „Pogreška je bila što je stranka i osnovana. Ja sam uvek protiv toga bio.“ (Popović prema Dimitrijević, 1965:119)

Na partijskom kongresu je odbijen predlog Petra Stankovića o reorganizaciji partije na federalističkim osnovama. Predlog je predviđao omogućavanje primanja u partijsko članstvo svake organizacije, kluba, korporacije koja prihvata program partije. Ove organizacije bi onda samostalno, bez odobrenja partijske uprave, odlučivale o primanju svog članstva, koje bi ujedno bilo i članstvo partije. Predviđeno je i da tamo gde ne postoje nikakve organizacije, građani mogu izabrati na javnom zboru delegate za partijski kongres.

Potpuno suprotno tome ortodoksno marksistička grupa se založila za dalju centralizaciju partije, te je na kongresu usvojen novi statut u tom duhu. Član 7. novog statuta glasio je: „Organizacije se moraju pokoravati odlukama Partijske uprave i stoje pod njenom kontrolom. Svaka organizacija obavezna je da tromesečno šalje izveštaj Partijskoj upravi. Ako to organizacije ne budu vršile, a ničim ne opravdaju, Partijska uprava ih može ukinuti.“ (Dimitrijević, 1965:120)

Na kongresu je usvojena i rezolucija o štampi koju je predložio Dragiša Đurić. U njoj je, između ostalog, pisalo: „Pokretanje ma kakvog bilo socijalističkog lista ili časopisa - kao izraza Srpske socijaldemokratske stranke – dozvoljava ili zabranjuje centralni partijski odbor (...) Listove ili časopise mogu izdavati samo partijske organizacije, a ni u kom slučaju pojedini članovi stranke; ovo važi i za listove i časopise koji sada izlaze.“ (Dimitrijević, 1965:121) Time je uvedena neophodnost traženja dozvole od partijske upra-

Očekivano, glavna meta kritike *Novog vremena* bile su uprave partije i Glavnog radničkog saveza, to jest, izrazito centralistička organizacija partije i sindikata. Kritikujući nove odredbe statuta partije koje su odredile da su mogle postojati samo mesne partijske organizacije, *novovremci* su predlagali najraznovrsnije oblike organizacije radničkih udruženja: „Mnogostrukost naših ciljeva, raznovrsnost borbenih sredstava, različitost masa u kojima imamo da radimo, sve to zahteva i raznolikost u organizaciji našeg pokreta. Otuda radnički pokret na zapadu poznaje vrlo raznovrsne oblike organizacije: izborne organizacije, agitacione komitete, sindikate, kooperative, prosvetna udruženja, antialkoholna udruženja, umetnička udruženja, ciklistička udruženja, đačke grupe, omladinska društva, diskusione klubove, antimilitaristička udruženja itd, itd.“ (*Novo vreme*, br. 4, str. 51.) Naročito su kritikovana široka ovlašćenja partijske i sindikalne uprave koja su smatrana autokratskim i koja su rezultovala centralizacijom celog pokreta u ruke ovih uprava. Posebno su na meti bila ovlašćenja partije koja su omogućavala kontolu partijskih listova, kao i obaveza da se za pokretanje svih listova i časopisa traži dozvola uprave, naročito član 20. partijskog statuta koji je upravi partije dao ovlašćenje da može isključiti iz partije članove koji su bez dozvole pokrenuli list ili časopis. Sekretar partije u isto vreme je bio i urednik *Radničkih novina*, koji ne dozvoljava da se u listu štampa: „ništa što bi ma i najblaže kritikovalo rad bilo partijske uprave bilo radničkog saveza“. (*Novo vreme*, br. 4, str. 53.) Novovremci su smatrali da upravi treba oduzeti pravo kontrole listova i preneti ga na lokalne organizacije. Predlagali su da uređivanje i izdavanje *Radničkih novina* preuzme beogradska mesna partijska organizacija, i „ostale naše radničke organizacije“ - tako bi list bio nezavisan od partijske uprave i mogao bi „kad to ustreba, kritikovati njen rad“. (*Novo vreme*, br. 4, str. 53.) R. Ješić to ovako formuliše: „Centralističkom sistemu organizacije Srpske socijaldemokratske stranke i Glavnog radničkog saveza novovremci su suprotstavljali raznovrsnost formi radničkih udruženja, autonomizam partijskih organizacija i sindikalnih saveza, a samim tim i

Milan Radovanović se nalazio na čelu Udruženja trgovačkih pomoćnika te je u isto vreme bio i urednik sindikalnog lista *Trgovački pomoćnik*. Tako je sindikalistička opozicija dobila mogućnost da svoje poglede objavljuje u još jednom listu. Ta mogućnost je dalje proširena kada je uprava Saveza drvodeljskih radnika odlučila da pokrene list *Drvodeljski radnik*. Uprkos zabrani uprave i nadzornog odbora Glavnog radničkog saveza, prvi broj lista izašao je 1. decembra 1904.

Krajem oktobra 1904. godine održani su izbori za radničkog sekretara. Radnički sekretarijat je ustanovljen nešto ranije iste godine na inicijativu Radovana Dragovića, kao zajednička ustanova Glavnog radničkog saveza i beogradskih sindikalnih saveza, a zadatak mu je bio da organizuje naplatu uloga i upis članstva, uredi knjige i administraciju, vodi stranu korespondenciju i statistiku, ukazuje pravnu zaštitu i rukovodi štrajkovima. Pravo glasa na izborima za ovu ustanovu imale su uprave sindikalnih saveza, Glavni radnički savez i uprava SSDP. Kandidati su bili Milorad Popović i Dragiša Lapčević. Iako Popović nije izabran, broj glasova koje je dobio pokazuje snagu sindikalističke tendencije: za Popovića je glasalo pet sindikalnih saveza, a Lapčević je dobio glasove sedam sindikalnih saveza kao i dva glasa Glavnog radničkog saveza i partijske uprave. *Novo vreme* je izrazilo nezadovoljstvo time što su prilikom izbora, pravo glasa imali i uprave GRS i SSDP. (*Novo vreme*, 6. novembar 1904)

Već u prvom broju lista *Novo vreme* istaknut je glavni motiv pokretanja lista i udruženja: „Potreba za ovakvim udruženjem koje bi negovalo slobodnu i objektivnu kritiku našega pokreta i rada očevidna je danas u Beogradu.“ (Dimitrijević, 1965:136) Kasnije u tužbi Kontrolnoj komisiji SSDP pokretači *Novog vremena* još jednom ističu ovu ideju: „Osnivanjem društva *Novo vreme* mi smo hteli da otvorimo jedan centar slobodne diskusije, slobodne kritike, koja je svakoj stranci, a naročito našoj, neophodna potreba.“ (*Novo vreme*, br. 4, str. 52.)

ve za izdavanje časopisa, i zabranjeno je svakome osim partijskoj organizacije da listove pokreće. Cilj ovih odredbi je očigledno bio onemogućavanje opozicije da se grupiše oko svog lista. To je ujedno bila i indirektna zabrana lista *Svest*. Poslednji broj lista izašao je 10. aprila 1904. godine.

Grupa *Novo vreme* i sukob sa ortodoksnim marksistima

Popović je početkom maja 1904. godine u Beogradu objavio brošuru *Neka se čuje i druga strana*. Brošura je bila namenjena delegatima na partijskom i sindikalnom kongresu, koji su, po Popoviću, bili pogrešno obavesteni o njegovim aktivnostima i idejama. U brošuri, u koju je uključio i dva svoja teksta prethodno objavljena na stranicama *Svesti*, Popović osim u svoju, ustaje i u odbranu Koste Jovanovića i Jovana Skerlića koji su oštro napadnuti na kongresu i čije su isključenje iz partije zahtevali neki pripadnici ortodoksnog marksističke grupe.

Autori koji su se bavili ovom tematikom u periodu SFRJ, obično kao predvodnike ove grupe pored Popovića ističu i Kostu Jovanovića i Jovana Skerlića. Ješić smatra da je Kosta Jovanović i u svojim koncepcijama, a i u svom praktičnom radu, bio veoma blizak idejama Milorada Popovića, dok ga drugi autori smatraju bližim Jovanu Skerliću. On je tada pripadao generaciji starijih socijalista koji su bili aktivni u pokretu devedesetih godina 19. veka. Od 1901. do 1903. je bio jedan najaktivnijih ljudi i presudno je doprineo osnivanju prvih sindikata u Srbiji. Osim toga bio je jedan od osnivača Beogradskog radničkog društva i urednik prva tri socijalistička lista u 20. veku u Srbiji.

Dok je Popović nedvosmisleno bio na pozicijama klasne borbe, Skerlić se od njega znatno razlikovao svojim reformističkim stavovima. On je tada smatrao da je radnička klasa u Srbiji suviše malo-

brojna i da joj je stoga potrebna podrška drugih grupa. Zbog toga se zalagao za saradnju SSDP sa Samostalnom radikalnom strankom, koju je smatrao najnaprednijom buržoaskom strankom. Dakle, ne samo da su se Skerličeve ideje znatno razlikovale od Popovićevog sindikalizma već su mu bile i direktno suprotstavljene. Stoga mislim da je osnovano pretpostaviti da se bliskost Skerlića ovoj grupi može objasniti njegovom željom da podrži struju koja se zalagala sa slobodan dijalog nasuprot autoritarnom držanju tadašnjeg ortodoksno marksističkog rukovodstva. Zato se Skerlić teško može smatrati predvodnikom ove grupe. Čak se i Rafajlo Ješić (koji inače ovu grupu naziva sindikalističko-reformističkom upravo zbog Skerličevog angažmana u njoj) slaže da je njegov uticaj u grupi „drugostepen“.

Popović se u Beograd najverovatnije preselio u avgustu 1904. godine. Iako oboleo od tuberkuloze, on je odmah počeo sa aktivnostima. Sergije Dimitrijević navodi da je u toku tri meseca (od 27. 9.1904. do 2.1.1905.) Popović neprestano obilazio radničke organizacije i da je u to vreme održao najmanje 12 javnih predavanja i govora. Blisko je saradivao sa ljudima koji su bili okupljeni oko *Svesti*.

Predstavnici sindikalističke opozicije uspeali su da sačuvaju Beogradsko radničko društvo kao i da na skupštini održanoj 19. septembra 1904. budu izabrani u njegovu upravu. Tada su za članove uprave izabrani Emilo Rebrić i Radivoj Radulović, pokretači lista *Svest*, kao i Aleksandar Kocić, koji je takođe bio aktivan u ovoj grupi.

Uskoro je počelo da se razgovara o pokretanju novog lista. U toku septembra pripadnici grupe su intenzivirali komunikaciju sa većim brojem sindikalaca, pa se već u oktobru ova ideja mogla i realizovati. Popovićeve aktivnosti su pogotovo bile izražene u ovom periodu i tako su upravo oni sindikati gde je on održao najviše predavanja pružali najveću podršku opoziciji u sukobu sa upravom: Savez drvodeljskih radnika, Družina tipografskih radnika, Savez abadžijskih radnika i Udruženje trgovačkih pomoćnika.

Početak oktobra grupa je osnovala društvo *Novo vreme* i pismom koje su kao sekretari društva potpisali Milorad Popović i Milan Radovanović, obavestila partijsku upravu o tome, zamolivši je da to objavi u *Radničkim novinama*. Ideja opozicije je bila da *Novo vreme* postane partijska organizacija uprkos tome što je statut partije predviđao samo mesne organizacije.

Društvo je 10. oktobra odlučilo da pokrene list, a prvi broj pojavio se već dvadeset dana kasnije. Verovatno da bi se izbegle odredbe novog statuta partije, koje su zabranile pokretanje novog lista bez odobrenja partijske uprave, nazvan kao i društvo - *Novo vreme*, list je predstavljen kao obnovljeni časopis koji je 1903. godine izdavao Kosta Jovanović.³

Najveći broj članaka u časopisu objavio je Milorad Popović, koji je i presudno idejno odredio kritiku grupe *Novo vreme*. U tom kontekstu Rafajlo Ješić piše: „Popović je bio najautoritativniji predstavnik opozicije, poznavalac socijalističke literature, prevodilac *Komunističkog manifesta* na srpski jezik i pisac brojnih brošura iz teorije i prakse borbe radničke klase, što je uz višegodišnje iskustvo, stečeno učešćem u radničkim pokretima Francuske i Ugarske, bilo značajan element, koji je doprinosa jačanju njegovog uticaja među radnicima. Popović je pisao lepo i jednostavno, govorio ubedljivo i popularno, pa je u tom pogledu mogao imati malo konkurenata u onako malom broju još nedovoljno obrazovanih i neiskusnih funkcionera radničkog pokreta u Srbiji. Zbog svega toga Popovićeva kritika delovala je na radnike veoma ubedljivo i privlačila mu pristalice.“ (Ješić, 1969:27)

O povezanosti Popovića i društva *Novo vreme* sa radništvom govori i činjenica da je odluku o obnavljanju lista podržalo devetnaest članova uprava šest sindikalnih saveza i dva člana uprave Beogradskog radničkog društva.

³ Zanimljivo je da je časopis sa istim imenom početkom 1904. pokušao da izdaje i anarhista Petar Munjić. Da li je Munjić u tome i uspeo, nije sigurno pošto nisu sačuvani primerici časopisa (ako su ikada objavljeni) već samo najava u *Radničkim novinama* da će časopis uskoro izaći.